

Проблема психофізіологічної природи лібідо та його механізмів

У статті порушується проблема психофізіологічної природи лібідо, процесів його виникнення, функціонування та трансформації в контексті гормональної та інстинктивної теорій, а також у зв'язку з внутрішньою психодинамікою антагоністичних психічних структур – “Ід” та “Супер-Его”; розглядається поняття нарцисизму як прояв патогенної аутоеротичної фіксації, що дозволило висловити припущення про сублимацію як блокування переміщення сексуальної енергії, а не її переспрямування.

Ключові слова: лібідо, психічна енергія, нарцисизм, сублимація, аутоеротизм, об'єкт-лібідо, потяг, гормони, психофізіологія, інстинкт, нейтралізація.

В статье затрагивается проблема психофизиологической природы либидо, процессов его возникновения, функционирования и трансформации в контексте гормональной и инстинктивной теорий, а также в связи с внутренней психодинамикой антагонистических психических структур – “Ид” и “Супер-Эго”; рассматривается понятие нарциссизма как проявление патогенной аутоэротической фиксации, что дало возможность высказать предположение о сублимации как блокировании перемещения сексуальной энергии, а не ее перенаправления.

Ключевые слова: либидо, психическая энергия, нарциссизм, сублимация, аутоэротизм, объект-либидо, влечение, гормоны, психофизиология, инстинкт, нейтрализация.

Актуальність дослідження лібідо як базової вітальної психічної сили з часу її відкриття З. Фрейдом зберігається до наших днів. У зв'язку з цим важливою є диференціація несвідомих чинників глибинних структур психіки, що дозволить пояснити етіологію і трансформацію багатьох невротичних симптомів, особистісного становлення загалом. Оскільки несвідоме продовжує відігравати в житті людини чи не першочергову роль, то продукування нових поглядів на стару проблему дасть змогу внести поправки й уточнення у психодіагностику глибинно-психологічних станів, консультативну та психотерапевтичну практику. Автор сподівається, що обговорення проблемних місць психофізіологічної природи лібідо спричинить наукову дискусію, в процесі якої вдасться обґрунтувати альтернативний наявному погляд на природу лібідо та його сублимацію.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблемних моментів психофізіологічного трактування природи лібідо і його механізмів та обґрунтуванні погляду на сублімацію як затримку чи блокування спонтанного переміщення психічної енергії.

Виклад основного матеріалу. Поняття лібідо як основоположної психічної енергії, що живить первинні процеси та вітальні інстинкти несвідомого, ввів і теоретично обґрунтував З. Фрейд. “Факт сексуальної потреби у людини і тварини виражають у біології тим, що вона передбачає статевий потяг. При цьому допускають аналогію з потягом до прийняття їжі, голодом. Відповідному слову “голод” немає визначення в народній мові; наука користується словом “лібідо” [5, с.10].

У збірнику психоаналітичних текстів за редакцією Р.Ф. Додельцева лібідо визначається як одне з основних понять психоаналізу, яким позначають будь-які прояви сексуальної енергії. Лібідо енергетично забезпечує контакт людини з реальністю через потяги Я. Для того, щоб диференціювати характер лібідо, у психоаналізі використовують два терміни: “об’єктне лібідо”, яке спрямоване на сексуальний об’єкт і яке входить до складу сексуальних потягів, і “вторинне нарцисичне лібідо”, яке виникає в результаті розщеплення аутоеротичного лібідо і яке забезпечує енергією потяги Я. Розвиток лібідо характеризується його переміщенням в нові ерогенні зони і на нові об’єкти. При цьому кількість лібідо залишається незмінною [6, с. 171-172].

На відміну від З. Фрейда, який визначав лібідо насамперед як сексуальну енергію, К. Юнг у своїй праці “Лібідо, його метаморфози і символи” відмовляється від подібного однобокого підходу: “Я повинен припустити, що чисто сексуальна етіологія неврозів виявляється занадто вузькою. У такій критиці я відштовхуюсь не від якого-небудь забобону або упередженості проти сексуальності, а від дуже близького знайомства з проблемою в цілому. Тому я пропоную звільнити психоаналітичну теорію від чисто сексуального підходу. Замість цього я хотів би внести енергетичну точку зору в психологію неврозів. Усі психічні явища можуть розглядатися як прояви енергії, подібно до того, як усі фізичні явища розуміються як енергетичні реалізації з того моменту, відколи Роберт Майєр відкрив закон збереження енергії. Суб’єктивно і психологічно ця енергія сприймається і переживається як сильне бажання. Я називаю її лібідо, використовуючи це слово в його первинному сенсі, аж ніяк не зводячи його тільки до сексуального значення” [8]. К. Юнг розуміє під лібідо сукупну психічну енергію людини, а сексуальність – лише як один із безлічі можливих проявів цієї енергії, але не як специфічний її різновид [3].

Е. Фромм у принципі відкидає теорію лібідо, трактуючи сексуальну енергію як компонент почуття любові. Проте даний компонент далеко не всюди присутній, наприклад, у таких видах любові, як батьківська, братерська, любов до Бога тощо.

Отже, психічна та фізіологічна природа лібідо остаточно не встановлена і дотепер. В науково-психологічних, а також психоаналітичних колах точаться дискусії щодо структури та походження лібідо. Цей феномен розглядається під різними кутами зору з використанням методологічно релевантної аргументації. Розглянемо і піддамо герменевтичній реконструкції низку поглядів на природу лібідо.

Фізіологічна теорія лібідо репрезентує медичний вектор спрямування психоаналітичної думки, артикульований самим З. Фрейдом як хімічна теорія, що радше була спростована, ніж доведена: “Сексуальне напруження виникає внаслідок функції накопичення сперми в резервуарах для статевих продуктів. При відсутності запасу сперми не тільки неможливе здійснення сексуального акту, зникає також чутливість ерогенних зон, відповідне подразнення яких не може викликати насолоди. Таким чином, доводиться припустити доволі поширений погляд, що накопичення сексуальних продуктів створює сексуальне напруження і підтримує його тим, що тиск цих продуктів на стінки органів, в яких вони містяться, діє як подразнення на спинно-мозковий центр, стан якого сприймається вищими центрами і відображається у свідомості як відчуття сексуального напруження... Ми можемо припустити, що з інтерстиціональної (міжклітинної, внутрішньотканинної) частини зародкової залози виділяються особливі хімічні речовини, які всмоктуються в кров і заряджають певну частину центральної нервової системи сексуальним напруженням. Для нас так важливо дотримуватися теорії, що існують особливі речовини, які виникають внаслідок сексуального обміну речовин [5, с. 71-72].

Гормональна природа лібідо, про яку писав З. Фрейд, ще не була підкріплена на той час науковими дослідженнями, адже ендокринологія тільки-но почала формуватись як напрямок медицини на початку ХХ ст. Сучасники гормональне підґрунтя лібідо пов’язують з основним чоловічим гормоном – тестостероном. Тестостерон виробляється в яєчках і надниркових залозах. Сексологія і сексопатологія, які тяжіють до медицини, схильні пов’язувати кількість тестостерону з інтенсивністю лібідо. Такий підхід є найпопулярнішим у теоріях лібідо, проте тут слід зазначити низку важливих моментів.

По-перше, як пояснити наявність сексуального потягу в дітей? Згідно з психоаналізом, дитяча сексуальність мало вивчена, незважаючи на те, що діти теж наділені сексуальністю. “До загальноприйнятої думки про статевий потяг належить і погляд, що в дитинстві він відсутній і пробуджується тільки в період життя, коли настає юнацький вік. Однак це зовсім не проста, а навіть груба помилка, яка має тяжкі наслідки, оскільки вона, головним чином, винна в нашому теперішньому незнанні основних положень сексуального життя” [5, с. 39]. Положення про стадії психосексуального розвитку у дітей червоною ниткою проходить крізь психоаналіз і стає наріжним каменем загальної теорії сексуальності людини. Значення статевих гормонів, зокрема, тестостерону в дитячому віці є насправді мінімальним, особливо на перших стадіях психосексуального розвитку.

По-друге, як пояснити наявність лібідо в жінок, у яких тестостерон виробляється в дуже маленькій кількості? Можливо, функцію лібідо у них виконує жіночий гормон естроген. Щоправда, це суперечить уявленню З. Фрейда про характер лібідо: “Взявши до уваги аутоеротичні і мастурбаційні сексуальні прояви, можна було би висунути положення, що сексуальність маленьких дівчаток носить цілком чоловічий характер. Більше того, якби ми мали можливість надавати поняттям “чоловічий”, “жіночий” цілком визначений зміст, то можна було б захищати таке положення, що лібідо, завжди – і закономірно по своїй природі – чоловіче, незалежно від того, зустрічається воно в чоловіків чи жінок, і незалежно від свого об’єкта, будь-то чоловік чи жінка... Лібідо у психоаналізі називається чоловічим тому, що потяг завжди активний, навіть тоді, коли поставлено пасивну мету [5, с. 74]. Тому не можна однозначно стверджувати, що жіночий гормон естроген виконує “чоловічі функції” лібідо, беручи до уваги глибинні аспекти і характеристики лібідо, зокрема, садизм (не в повному розуміння цього терміна) як відображення чоловічої активності, маскулінності в цілому.

По-третє, фізіологічний підхід навряд чи пояснить феномен лібідо у кастратів. “Спостереження за чоловіками-кастратами показують, що сексуальне збудження може значною мірою бути незалежним від продукції залоз статевої секреції, оскільки бувають випадки, що операція не впливає на лібідо. Крім того, давно відомо, що хвороби, які знищили продукцію чоловічих статевих клітин, залишають неушкодженим лібідо і потенцію індивіда, який став стерильним” [5, с. 71]. На захист фізіологічного підходу можна хіба що додати, що, до прикладу, тестостерон виробляється не тільки в

яєчках, а й у наднирниках, які не страждають від операції кастрування.

На слабкість фізіологічної теорії вказує сам її автор – З. Фрейд, який наголошує, що вона створена для пояснення статевої діяльності зрілого чоловіка і звертає мало уваги на троякого роду обставини, яким вона також має дати обґрунтування. Ці обставини стосуються дитини, жінки і чоловічого кастрата. В усіх трьох випадках не може бути й мови про накопичення статевих продуктів в тому ж сенсі, що й у чоловіків, і це перешкоджає простому застосуванню схеми. Все ж таки треба визнати, що можна знайти факти, які дають змогу підпорядкувати цій теорії і вказані випадки. Проте слід остерігатися того, щоб не приписати фактору накопичення статевих продуктів йому не притаманне [5, с. 70].

Крім фізіологічного погляду на природу лібідо, існує інстинктивна теорія лібідо, основною ідеєю якої є приписування йому ознак інстинктивної поведінки. Остання базується на інстинктах – вроджених, біологічно доцільних, складних за будовою рухових актах. Зоопсихологи та етологи передусім з'ясували, що інстинктивна поведінка – це ланцюг стереотипних реакцій, що виникає у відповідь на ключові подразники – сигнали біологічно значущих властивостей середовища. Загалом будь-який акт інстинктивної поведінки складається з пошукової і виконавчої фаз [4, с. 115-116]. Інстинкт – це пристосувальна природжена поведінка тварин і людей, яка має специфічний для даного виду характер, є успадкованою, автоматичною, стереотипною (в адекватних умовах), біологічно доцільною [2, с. 71]. “Інстинкт у різноманітних психологічних теоріях розуміється по-різному, його нерідко ототожнюють з потягом. Фрейд частіше вживав останній термін, хоча не був надто суворим стосовно термінології і не особливо піклувався про диференціацію схожих понять: спонукання, імпульс, прагнення тощо. Слово “інстинкт” (“інстинктивний потяг”) використовується в англійській літературі для точнішого перекладу німецького слова *Trieb*, яке відповідає російському “влечение”. Оскільки в перекладах психоаналітичної літератури на російську мову термін “інстинкт” також зустрічається, слід мати на увазі, що в такому випадку воно означає не фізіологічне поняття “безумовний рефлекс”, а психологічне явище – потяг” [6, с. 164].

Оскільки лібідо ініціює первинні процеси внутрішньопсихічної динаміки, є несвідомим і частиною структури Ід, воно має риси, притаманні несвідомому. У праці “Техніка і практика психоаналізу” Р. Грінсон підводить нас до думки, що несвідоме, зокрема лібідо, керується інстинктами: “Первинний процес панує над несвідомим

матеріалом... у несвідомого тільки одна мета – розрядка. Тут немає відчуття часу, порядку і логіки, а протилежності можуть співіснувати без взаємного анулювання. Характеристиками несвідомих феноменів є архаїчні і примітивні способи функціонування” [1, с. 39]. “Чудовою особливістю несвідомих процесів саме і є те, що їх не можна зруйнувати” [7, с. 301].

Виходячи з вищенаведених позицій, можна погодитися, що лібідо має інстинктивну природу. Проте і тут виникає низка запитань.

По-перше, чому енергія лібідо інколи спрямовується на такі об’єкти, які не є “інстинктивно важливими”? Гомосексуалізм є прикладом нетрадиційного спрямування так званого “об’єктного лібідо” і є не таким вже й поодиноким і незвичайним явищем, особливо якщо говорити про латентні форми. Попри те, що подібні потяги відносять до сексуальних перверзій, вони все ж таки ставлять під сумнів одну з ознак інстинктивної поведінки – ригідність.

По-друге, як пояснити теорію нарцисичного лібідо, яке спрямовується на самого себе і полягає в самозакоханості? Статевий потяг в дитинстві є повністю аутоеротичним, і сексуальним об’єктом виступає власне тіло. Якщо це інстинктивна поведінка, то який еволюційний сенс її доцільності? Єдина відповідь випливає з того, що несвідома психічна структура Ід керується принципом насолоди, отже, суб’єктивна цінність такої поведінки – отримання задоволення.

По-третє, лібідо інколи зникає повністю, що нетипово для інстинктивної поведінки. Адже при зміні умов навколишнього середовища інстинкт продовжує діяти. “Досліджено також, що в змінених умовах інстинкти втрачають свою доцільність: бджола заклеюватиме й порожні, з відрізаним дном, стільники” [4, с. 116]. З цього випливає, що може навіть зникнути об’єктивна доцільність, але не сам інстинкт. В будь-якому випадку теорія інстинктивної природи лібідо є недостатньо доведеною і залишається відкритою для нововведень і спростувань.

На особливу увагу заслуговує механізм сублімації лібідо. “Сублімація в психоаналізі – один із основних захисних механізмів, який полягає в тому, що здійснюється переключення енергії психічних потягів на більш високі цілі із заміною форми їх задоволення. Наприклад, споглядання творів мистецтва перенаправляє енергію психічних імпульсів із сексуального об’єкта на предмет, і задоволення проходить у формі естетичного переживання” [6, с. 208]. “Сублімування – процес, який відбувається з об’єктом

лібідо, і полягає в тому, що потяг переходить на іншу мету, далеку від сексуального задоволення; суть при цьому полягає в тому, щоб відволіктися від сексуального” [7, с. 106]. “Процес сублімації відбувається тоді, коли виключно сильним збудженням, яке йде від окремих джерел сексуальності, відкривається вихід і застоювання в різноманітних галузях” [5, с. 87]. З наведеного вище можна зробити висновок, що сексуальна енергія трансформується в інші види діяльності і спрямовується на об’єкти цієї діяльності. Попри те, що за близько 80 років від заснування психоаналізу основна його теоретична і психотехнічна база майже не змінилась, як не змінилось і поняття сублімації, ми все-таки можемо піддати сумніву таке трактування механізму сублімації.

Термін “енергія” є досить розмитим навіть у фізико-хімічних науках, звідки й походить. Що таке трансформація енергії? Як можна її перенаправити на інший об’єкт? Адже енергія спочатку носила сексуальний характер, а потім вона, припустимо, перенаправляється на об’єкт, який до сексуального не має зовсім ніякого відношення. До прикладу, сублімація здійснюється за допомогою фізичних вправ. Вертаючись до теорії гормонального походження лібідо, можна прослідкувати даний механізм. Тестостерон бере участь у формуванні м’язів, і тривалі фізичні навантаження знижують інтенсивність лібідо. Проте, навіть якщо це і так, який механізм сублімації проявляється при спогляданні творів образотворчого мистецтва? Тестостерон тут взагалі не бере ніякої участі, хоча лібідо теж понижується. Варто зазначити той факт, що ні фізичні вправи, ні естетичне переживання не здатні замінити справжньої сексуальної розрядки, що настає лише внаслідок сексуального акту. На нашу думку, всі види сублімації не те що не знижують рівень лібідо, не трансформують чи не перенаправляють сексуальну енергію, а радше блокують її. Це проявляється тоді, коли після розрядки на іншому, доступнішому, але не досить цінному об’єкті, вже через дуже короткий проміжок часу лібідо стає ще більш агресивним і настирливо вимагає “справжньої” розрядки, що наводить на думку про його блокування.

3. Фрейд в своїх працях “Я і Воно” та “По ту сторону принципу задоволення” вводить поняття нейтралізації як механізму психологічного захисту, з одного боку, і як функції Его, з другого боку. Зазначений механізм пов’язаний з двома психічними силами – інстинктом смерті та інстинктом життя (Еросом) і проявляється у деагресивації та десексуалізації. “Нейтралізація виступає різновидом сублімації, за якої під впливом вторинних процесів затримується досягнення першочергових цілей, а енергія потягів

втрачає лібідозний або руйнівний характер – нейтралізується [6, с. 186-187]. В свою чергу, Хайнц Гартманн – засновник его-психології – у публікаціях, присвячених теорії потягів, висуває своє розуміння нейтралізації енергії: “Поняття нейтралізації енергії говорить про процес деінстинктуалізації, і тому здатність до нейтралізації потрібно розглядати як функцію Его, яка, напевно, запускається його автономними попередниками. Якщо Его розглядати як психічну систему, то здатність до нейтралізації тісно зв’язана з поняттям сили самого Его” [9]. Вказуючи на нейтралізацію, Х. Гартманн під автономним попередником має на увазі Ід як еволюційно первинну структуру. Слід зазначити, що перш ніж підтримати гіпотезу Х. Гартманна про механізм нейтралізації, слід взяти до уваги його ідею про первинну автономію Его і те, що частина психічної енергії, яка активно діє в психічному апараті, є не первинною енергією потягів, а з самого початку належить Его, таким чином усувається монополія Ід у внутрішньопсихічній динаміці. За вищесказаним важко до кінця визначитися з природою нейтралізації як механізму, що виконує радше деагресивну функцію, ніж функцію нейтралізацію лібідо, проте він, на нашу думку, має перспективу щодо пояснення сублімації лібідо у майбутньому. На цей же момент, ймовірно, слід припустити існування інших психічних енергій, поки що нам невідомих, на кшталт естетичного переживання, механізм впливу яких на поведінку і самопочуття людини ще потрібно з’ясувати.

Отже, аналіз спеціальної літератури щодо природи і механізмів функціонування лібідо привів нас до таких **висновків**:

1. Психофізіологічна природа лібідо зумовлена його хіміко-гормональною та інстинктивною основою, однак такі складні феномени, як сексуальні перверзії, нарцисизм, аутоеротизм змушують шукати відповідь не тільки в дитячій ендокринології чи зоопсихології, а й висувати низку нових гіпотез щодо природи лібідо.

2. Психологічні механізми функціонування і трансформації лібідо, зокрема сублімація базуються на економічному принципі психоаналізу, який пояснює специфіку перерозподілу психічної енергії, проте нездатен пояснити факти квазірозрядки сексуального напруження й незадоволення лібідо на іррелевантних об’єктах. Це вимагає поміщення проблеми природи лібідо в інший теоретико-методологічний формат – екзистенційно-гуманістичної й аксіологічної психологій, в контексті яких теза про блокування лібідо в процесі сублімації може знайти більш валідну інтерпретацію.

Список використаних джерел

1. Гринсон Ральф Р. Техника и практика психоанализа / Р.Гринсон Ральф [Пер. с англ. С.А. Баклушинского, И.Ю. Баклушинской]. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : Когито-Центр, 2010. – 478 с.
2. Психологічний словник / [за ред. В.І. Войтка]. – К. : Вища школа, 1982. – 215 с.
3. Сэмьюэлз Э. Словарь аналитической психологии К. Юнга / Э.Сэмьюэлз, Шортер, Ф.Плот [Пер. с англ. В. Зеленского]. – СПб. : Издательская группа “Азбука-классика”, 2009. – 288 с.
4. М’ясоїд П.А. Загальна психологія: навч. посіб. – 4-е вид., стер. / П.А.М’ясоїд. – К. : Вища школа, 2005. – 487 с.
5. Фрейд З. Три очерка по психологии сексуальности / З.Фрейд; [Пер. с нем. М.Ф. Вульфа]. – К. : Здоров’я, 1990. – 144 с.
6. Фрейд З. Семейный роман невротиков: Сборник / З.Фрейд; [Пер. с нем. Р.Ф. Додельцева]. – СПб. : Изд. группа “Азбука-классика”, 2009. – 224 с.
7. Фрейд З. Толкование сновидений / З.Фрейд; [Пер. с нем. Я.М. Когана]. – К. : Здоров’я, 1991. – 384 с.
8. Юнг Г. Либи́до, его метаморфозы и символы / Г.Юнг. – СПб. : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. – 416 с.
9. История психоанализа. Хайнц Гартманн и современный психоанализ. Теория влечений и понятия нейтрализованной энергии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psystatus.ru/article.php?id=395&page=6>.

The article draws up the problem of psychophysiological origin of libido, its occurrence, functioning and transformation in terms of the hormonal and instinct theories and in connection with internal psychodynamics of antagonistic mental structures – “Id” and “Super Ego”. It reviews the concept of narcissism as a expression of pathogenic autoerotic fixation, what allowed to determine the sublimation as a blocking the movement of sexual energy, rather than its forwarding.

Keywords: libido, mental energy, narcissism, sublimation, autoerotics, object-libido, affinity, hormones, psychophysiology, instinct, neutralization.

Отримано: 3.12.2011 р.